

NARCISSISME, AUTONOMI OG EMANCIPATION

Henrik Kaare Nielsen

Artiklen tager udgangspunkt i den tese, at den store interesse for narcissismeproblematikken og for teorier til forklaring af samme er udtryk for andet og mere end ønsket om at forstå udviklingstendenser i virkeligheden. at narcissismediskussionens udbredelse og de former, den antager, er grundlæggende bestemt af problemer og behov, som er den diskuterende tressergenerations egne, og som tenderer til at forvrænge billedet af diskussionens genstand. På baggrund af en problematisering af den psykoanalytiske indfaldsvinkel til narcissismeproblematikken forsøger artiklen herefter at skitsere en sociologisk orienteret forklaringsramme, som bygges op omkring udviklingstendenser i de unges konkrete erfaringsverden. Hovedtesen er her, at den "narcissistiske" adfærd ikke kan reduceres til regressiv tilbagetrækning fra realiteten, men at den repræsenterer en fastholdelse af de unges erfaringer med social marginalisering og bearbejder disse i retning af autonomi.

Det teoretiske konjunkturbarometer har nu i længere tid stået stabilt på "narcissisme". Der bliver begået lærde værker om emnet, og ingen pædagogisk eller kulturteoretisk ansats med respekt for sig selv undlader i den ene eller den anden form at forholde sig til narcissismeproblematikken. For en vrangvillig, udenforstående betragter bærer denne udvikling samtlige et modelunes træk, og jeg vil åbent bekende, at jeg også til tider fyldes af ubehag ved denne teoretiske kassesucces og de inflationære tendenser, den rummer i form af begrebsudvanding og nemme forklaringer på hvad som helst. – Men modeluner og kassesuccesser er sjældent alene begrundet i fikse ideer. Der er som regel noget om snakken. Jeg skal i det følgende forsøge at skitsere, hvad dette "noget" efter min vurdering er for narcissismediskussionens vedkommende, og derefter diskutere nogle teoretiske rammer for forståelsen af dette "noget".

Debattens rationelle kerne

Udgangspunktet for den aktuelle interesse for narcissismeproblematikken, for udbredelsen af denne teoretiske diskussion – altså for narcissismetematikken som kassesucces – er *et socialt og kulturelt fænomenkompleks*. (Dette i modsætning til de klassiske narcissismeteoriers udgangspunkt, som var kliniske, psykoanalytiske patientanalyser).

Dette fænomenkompleks har op gennem 70'erne med stadig stigende masivitet manifesteret sig som problem for alle, som har med unge mennesker at

gøre: den aktuelle ungdom udviser en meget ringe tilbøjelighed til at kanalisere libidinøse energier eller livsprojekter ind i skolesammenhængen; motivationskrise og disciplinetskrise hærger institutionerne, og en hel generation af pædagoger og lærere (som jeg også selv hører til) står rådvild tilbage med bagagen fuld af tunge og tilsyneladende ubrugelige værker om klassekamp og eksemplariske læreprocesser. Denne pædagog- og lærergeneration, som er bærer af nogle specifikke emancipatoriske forestillinger (herom senere), udgør hovedstammen af konsumenter på det narcissismeteoriske marked, og det er i vid udstrækning vores behov for at få pengene til at passe, for at legitimere vores egne selvforståelse og praksis, som har præget de former, narcissismediskussionen har bevæget sig i: tendenser til en patologisering af de unge som ”psykisk beskadigede”, mens vi naturligvis underforstået gik fri som stærke, realitetsdygtige individer, etc. Altsammen meget forståeligt på baggrund af vore egne problemer og legitimeringsbehov, men ikke nødvendigvis noget godt udgangspunkt for at forstå, hvad der rører sig omkring os.

Det pågældende sociale og kulturelle fænomenkompleks er altså kendetegnet ved en række adfærdsformer og typer af identitetsmæssige problemer, som ungdommen synes at være den primære bærer af. Narcissismedebatten har reflekteret disse træk ved ungdommens adfærd i et kontrastforhold til den stærkt politisk, socialt og institutionelt engagerede 60’ergenerations adfærd og selvforståelse¹, og *under denne optik* har de mest iøjnefaldende karakteristika ved den aktuelle ungdoms adfærd været dens manglende politiske engagement og indsnævringen af dens interessefelt til ungdomskulturelle sammenhænge, dens stærke konsumorientering, samt en udpræget labilitet og desorientering i identitetsdannelsen. Denne abstrakte kontrastering af ”den aktuelle ungdom” og ”tresserungdommen” indebærer alle farer for stilisering og overforsimpling af en kompleks problemstilling, og det er efter min vurdering også ofte sket; men jeg vil i det følgende gå ud fra, at denne problemformulering ud over sin fundering i tressergenerationens egen socialpsykologi har en rationel kerne i *tendenser på fænomenplanet*: at unge i dag altså som tendens udviser en mere selvbeskuende, bekræftelses- og konsumorienteret adfærd, end vi i sin tid gjorde; men mens debattens hovedstrøm vil føre disse forskelle tilbage på psykodynamiske væsensforskelle, vil jeg hævde, at der er tale om socialt og historisk begrundede gradforskelle.

Problematisering af den psykoanalytiske approach

Thomas Ziehe, som har været en hovedinspirator til den danske narcissismediskussion², forklarer den forandrede ungdomsadfærd som udtryk for en ny, narcissistisk motivstruktur, som igen begrundes i en forandret primærsocialisation, som har affødt en narcissistisk fiksering hos børnene. Forklaringsbaggrunden for det sociale og kulturelle fænomenfelt, som narcissismediskussionen forholder sig til, udgøres altså hos Ziehe af en teori om et generelt, historisk nyt forløb for primærsocialisationen. Jeg har i et tidligere bidrag til diskussionen³ forsøgt at fremføre en fundamental kritik af Ziehes position. Argumentationen skal ikke gentages her, men et par hovedpunkter i kritikken skal anføres i stikordsform:

- a) Ziehe bygger sin teori på resultater af kliniske patientanalyser. Det er teoretisk problematisk uden videre at tilskrive disse en generel udgangskraft om almene socialpsykologiske fænomener – også selv om der evt. skulle være tale om en generel tendens i det kliniske sygdomsbillede.
- b) Konkrete undersøgelser⁴ tyder på, at de adfærdstyper hos unge, som står i centrum for narcissismediskussionen, ikke bunder i nogen *psykisk* grundkonflikt, men snarere skal forstås som reaktioner på forhold i de unges sociale situation. Den forandrede adfærd har altså ikke nødvendigvis noget med primærsocialisationens forløb at gøre.
- c) Der er hos Ziehe tale om et helt udvendigt og uformidlet forhold mellem på den ene side den narcissistisk fikserede psykostruktur, som angiveligt skulle være resultatet af den forandrede primærsocialisation, og på den anden side den konkrete ungdomssituation, hvor den narcissistiske motivstruktur kommer til praktisk udfoldelse. Formidlingen bliver hos Ziehe til en intetsigende analogi: den narcissistiske motivstruktur og ungdommens sociale situation ”passer sammen”.
- d) Såvel individualhistorisk som i ”den store histories” perspektiv er der mange indicier for, at den konkrete erfaringsverden og udviklingen i samme har primat fremfor primærsocialisationen i formningen af samfundsindividernes sociale og kulturelle adfærd. Tydeligst træder dette primat frem i brudsituationer, hvor sociale strukturer, som hidtil har organiseret individers eller grupper af individers liv, mister deres gyldighed: i forbindelse med individer, som rammes af skilsmisse eller arbejdsløshed, eller som inddrages i konflikter på arbejdsmarkedet eller i borgerlige uroligheder, synes en strengt psykoanalytisk indfaldsvinkel at komme til kort; den infantile seksualorganisering er en helt utilstrækkelig forklaringsramme for de adfærdsmæssige og identitetsmæssige transformationer, disse brudsituationer åbner for, og man kunne antage, at det samme forhold gjorde sig gældende i ”fredstid”, altså at sociale strukturer og processer i den umiddelbare erfaringsverden under alle forhold udgør den primære ramme for social og kulturel adfærd, mens primærsocialisationens disponering af individet kan modificeres og omorganiseres af forandringer i livssituationen og således kun har marginal status som forklaringsfaktor i.f.t. adfærd⁵.

Denne påstand, at social og kulturel adfærd primært må forstås på baggrund af den konkrete erfaringsverden, som bearbejdelse af og livtag med denne, skal jeg i det følgende forsøge at konkretisere med henblik på formidling af det fænomenkompleks, som narcissismediskussionen udspringer af.

Per Kristensen, Birger Steen Nielsen og Elo Nielsen har i artiklen ”Narcissos og os”⁶ med udgangspunkt i en kritik af Christopher Lasch med forbilledlig klarhed forsøgt at reformulere et teoretisk stringent grundlag for en materialistisk, psykoanalytisk forståelse af narcissismefænomenologien, idet de *dels* fastholder det psykoanalytiske narcissismebegrebs status af metapsykologisk begreb, som hverken er udvundet af eller har direkte udsagnskraft overfor konkret *adfærd* – en teoretisk niveausammenblanding, som i høj grad præger narcissismediskussionen. *Dels* reflekterer de den socialstrukturelle udviklings dobbeltkarakter (samfundsmæssiggørelsens opløsning af mønstre for social adfærd og identitetsdannelse og de nye, emancipatoriske mulighedsfelter, som

samme proces åbner) som en uomgængelig ramme for narcissismediskussionen. – men artiklen indeholder nogle dunkle punkter: det er f.eks. umuligt at læse ud af artiklen, om forfatterne er enige med de teoretikere, de refererer til (Thomas Ziehe og Heinz Kohut), i antagelsen af, at forandringer i den primære socialisations forløb (symbioseforlængelse og narcissistisk fiksering) *dybest set* udgør baggrunden for/motivationen bag narcissistisk adfærd – i givet fald må de spørgsmål om primærsocialisationens determinationskraft og den konkrete formidling mellem infantile motivstrukturer og ungdommens sociale situation, som ovenfor blev stillet til Ziehes teori, siges at forblive ubesvarede i artiklen. Den forklaringsramme for narcissistisk adfærd, som forfatterne betjener sig af i artiklen, er socialpsykologisk, ikke psykoanalytisk:

”som umiddelbar individuel skæbne kan erfaringen af de mange muligheder, men tillige af disses fjerne karakter og til tider utydelige og urealistiske indhold, føre til lammende depressioner over de manglende muligheder for at leve op til virkelighedens drømmeagtige strøm af selvrealiseringstilbud. Den kapitalistisk formidlede ”kultur”s uvirkelighed erfares som subjektiv uformåenhed. Her har et socialpsykologisk begrundet begreb om narcissistiske oplevelsesmåder sin plads. Skuffelsen over de løfterige ydre objekters og situationers urealistiske krav fører til depressiv indadvending, til fiksering til indre ”grandiose”, i en vis forstand upersonlige fantasier og drømme, som så igen kræver ydre objekter og iscenesættelser for at kunne fastholdes.”⁷

Udgangspunktet for begribelsen af narcissismefænomenologien tages her i ungdommens konkrete erfaringsverden, og formidlingen mellem denne og den sociale adfærds former fremstår klart som en regressionsbevægelse: erfaringsverdenens uoverskuelighed og dens konstante perring af behov, som ikke kan indløses, afføder en kompensatorisk regression til infantile psykiske lag og disses oplevelsesformer – ikke forstået som en i primærsocialisationen fastlagt narcissistisk motivstruktur, men som psykiske lag, erindringsspor, som kan reaktiveres regressivt, når individets konkrete situation ikke synes at rumme umiddelbare, fremadrettede muligheder for problembearbejdning. Den forklaring vil jeg gerne tilslutte mig, men spørgsmålet er, om den er tilstrækkelig i.f.t. fænomenfeltet. Regressionstesen omfatter i den omtalte artikels forstand ganske vist emancipatoriske muligheder i erfaringsverdenen, men den binder, så vidt jeg kan se, enhver bearbejdelse – den være sig kompensatorisk eller emancipatorisk – af erfaringsverdenen til de oplevelsesformer og psykiske kvaliteter, som kendetegner de infantile lag, der regrederes til, og disse kvaliteter fremstår som det egentlige emancipatoriske potentiale i narcissismefænomenologien. Den narcissistiske adfærds former forklares altså som værende eksklusivt bestemt af den psykiske regressionsbevægelse.

Man kunne nu opstille den hypotese, at store dele af det fænomenfelt, vi taler om (tendenser til ”narcissistisk” adfærd primært blandt unge), henter sin formbestemmelse langt mere direkte og umiddelbart fra livet med den konkrete erfaringsverden, end regressionstesen antager – at narcissistisk adfærd altså ikke nødvendigvis har været vejen omkring infantile psykiske lag, men kunne være en specifik bearbejdningsform for en specifik social situation og således kunne hente sine former fra problemer og modsætninger i livssitua-

tionen selv. Hvis denne hypotese har noget på sig, kan en forklaring på narcissistisk adfærd ikke lade sig nøje med et begreb om erfaringsverdenen som negativt udgangspunkt for regression og som abstrakt mulighedsfelt for emancipatorisk udfoldelse af infantile psykiske kvaliteter – erfaringsverdenen, dens modsætninger og de unges konkrete livtag med den må da undersøges langt mere detaljeret, og emancipatoriske muligheder må i første omgang tænkes konkret i.f.t. faktiske mulighedsfelter og begrænsninger i livssituationen⁸.

Denne ideale fordring skal jeg ikke forsøge at indløse her, men jeg vil i det følgende forsøge at skitsere nogle træk ved unges erfaringsverden, som befordrer ”narcissistisk” adfærd som reaktionsform, men hvor denne reaktionsform for mig at se ikke indlysende lader sig subsumere under regressionstesens; hvor narcissismefænomenerne altså i deres bevægelsesformer fastholder sociale modsætningsforhold og *i sig selv* repræsenterer bearbejdning af disse; hvor adfærden således ikke lader sig reducere til udtryk for ”noget andet”, noget bagvedliggende ”egentligt væsen”, f.eks. infantile symboliseringsformer⁹.

Narcissisme og autonomi

Den samfundsmæssighed, de unges erfaringsverden er indlejret i, udvikler sig efter den permanente kapitalistiske kulturrevolutions principper: livssammenhænge, sociale strukturer og normsystemer er underlagt konstant forandring, og rammerne for samfundsindividernes identitetsudvikling og behovstilfredsstillelse er således præget af labilitet og diskontinuitet. Stadig større felter af det sociale liv forløber efter den monotone, afsanseliggjorte, effektivitetsorienterede tidsrytme, som kapitalens produktions- og reproduktionsproces dikterer, mens udfoldelsen af lystenergier tilsvarende trænges ud i nicher i hverdagslivet. Den objektive, samfundsmæssige sammenhæng, som principielt udgør den overordnede refleksionsramme for samfundsindividernes behov og interesser, subsumeres i den udviklede kapitalisme i stigende grad under et vildtvoksende, teknokratiseret statsapparat, som under henvisning til uigennemskuelige abstrakta som ”konkurrencebetingelser på verdensmarkedet”, ”nødvendig tilpasning til den teknologiske udvikling”, etc. griber forandrende ind i befolkningens liv med den ene hånd, mens den anden hånd forsøger at omringe og dulme de sociale problemer og desintegrationstendenser, som indgrebene resulterer i, ved hjælp af sociale institutioner. Denne statsliggørelse af samfundsmæssigheden og den stigende omformning af det sociale liv efter en teknokratisk, statslig logik betyder, at den sociale sammenhæng for samfundsindividerne mister sin karakter af forum for interesser og behov og i stedet opleves som en fremmed magt. Med den hastige erosion i traditionsbestand og meningsbærende kulturelle sammenhænge rykker de eneste alternativer, som den udviklede kapitalisme tilbyder – arbejdsmarkedstilknytning og udvidede konsummuligheder – i centrum for den urbaniserede massebefolkningens sociale orientering og identitetsdannelse. Arbejde og konsum bliver de helt basale integrationsfaktorer og repræsenterer i befolkningens opsplittede livssammenhæng den egentlige, sociale sammenhæng og det eneste gyldige udgangspunkt for social selvdefinition¹⁰. I takt med den økonomiske krises tilspidsning, den stigende arbejdsløshed og – ikke mindst – *truslen* om arbejdsløshed, som ten-

dentielt omfatter alle, destabiliseres arbejdet som hovedhjørnesten for den sociale identitetsdannelse, og konsum får en tilsvarende større vægt som social markør¹¹.

Disse generelle og groft skitserede træk ved erfaringsverdenen suppleres for ungdommens vedkommende med social marginalisering som konstitutivt træk ved ungdomssituationen. Ungdommens sociale venteposition, den ghettoiserende adskillelse af de unge fra samfundets praksissammenhænge, gør udviklingen af en social identitet til en problemfyldt proces. Forældrenes normer er inadækvate som redskaber til organisering af de unges situation, og de unges egen sociale position er for marginal og for labil til at kunne danne grundlag for en selvdefinition på samfundsmæssigt plan. De unge er derfor i selve det strukturelle udgangspunkt for deres søgen efter en social identitet objektivt kastet tilbage på sig selv og hinanden. Hertil kommer den objektive blokering af de unges samfundsmæssigt formidlede fremtidsperspektiv, som udgår fra arbejdsløshedstruslen – en konjunktuel marginalisering, som lader ventepositionens strukturelle marginalisering fremtræde som manifest absurd og tømmer skolesammenhængen for de sidste momenter af kreativitet, idet kvalifikationstilegnelsen subsumeres under en skarp konkurrence om de få pladser i solen. Som følge af disse objektive forhold i ungdomssituationen *fordrives* de unges identitetssøgen fra de samfundsmæssige sammenhænge og fra tænkning i samfundsmæssigt formidlede fremtidsperspektiver; samfundet, dets institutioner og det etablerede politiske liv mister mening som positive anknytningspunkter for en social selvdefinition, og de unges egne subkulturelle sammenhænge bliver udgangspunkt slet og ret for dannelsen af social identitet.

Samtidig har ungdomssituationen karakter af socialt frirum, friset som den er fra de tvangssammenhænge, som kendetegner kapitalismens produktive og reproduktive processer, samt fra familiære forpligtelser og ansvar. Disse frie rammer i ungdommens livssammenhæng stimulerer udviklingen af behov for lystfyldt, sanselig udfoldelse – behov, som kanaliseres ind i de ungdomskulturelle sammenhænge, som således grundlæggende skal forstås som medier, arbejdsformer, for de specifikke behov for udvikling af social identitet og for lystfyldt udfoldelse, som udspringer af ungdommens specifikke sociale situation og erfaringsverden.

Hvis vi nu på basis af disse grundbestemmelser ved ungdommens sociale situation vender os mod det fænomenfelt, som var vores udgangspunkt – tendenser til "narcissistisk" adfærd hos unge i form af selvbeskuelse, svag selvtilid, manglende tænkning i samfunds- og fremtidskategorier, stærk orientering mod ungdomskulturer og mod kulturindustriens farvestrålende produkter, etc. – er det for mig at se det følgende tolknings- og forklaringsmønster, som er det mest nærliggende og plausible:

Den "narcissistiske" adfærd repræsenterer *autonome erstatningsdannelser* i.f.t. tab og mangler i den sociale verden. De unge er samfundsmæssigt berøvet fundamentet for social identitetsdannelse og rammer for sanselig udfoldelse – altså skaber de deres *egne* sociale rum for tilfredsstillelsen af disse behov. Den "narcissistiske" adfærd kan således siges at indeholde et moment af autonom produktivitet. At forstå denne proces som "tilbagetrækning fra realiteten" eller som en regressiv, kompensatorisk reaktionsform er at overse dens karakter

af konkret bearbejdning af et forhold, som for unge har mere realitet end noget andet: at de samfundsmæssigt er udstødt som gruppe og ladt i stikken m.h.t. fremtidsperspektiver. I denne forstand er den "narcissistiske" adfærd en *refleks af den sociale marginalisering*: de unge bearbejder og fastholder marginaliseringen ved at vende samfundet ryggen og afgrænse sig negativt over for det. Denne bearbejdningsform overskrider ikke marginaliseringen, men den er sandsynligvis forudsætningen for udviklingen af en autonom selvbevidsthed blandt unge. Endelig kan den "narcissistiske" adfærd siges at rumme et moment af *undgåelsesstrategi*; ikke undgåelse af "narcissistisk krænkelse" i psykoanalytisk forstand, men *sikring af autonomt råderum* mod regulerende indgreb fra voksne og fra en fremmedbestemmende samfundsmæssighed, repræsenteret af diverse statslige institutioner.

Den "narcissistiske" adfærd organiserer således specifikke ungdomsbehov for social identitetsudvikling og sanselig udfoldelse i autonome sociale rum. De *former*, adfærden antager, er primært bestemt ved et *kontrastforhold* til omverdenen, ved negativ afgrænsning fra forældregenerationens adfærdsformer, fra skolens og samfundets krav til de unges adfærd, fra andre ungdomskulturelle adfærdsformer, etc. De mulige kontrast- og afgrænsningsformer er principielt uendelige, og i dette mulighedsfelt bolttrer ungdomskulturindustrien sig. De unges konsumorientering er udtryk for en diffus søgen efter *rekvisitter* til en social selvdefinition, og de betjener sig altså her af den udviklede kapitalismes almene tilbud om identitetsstabilisering via forbrugsgoder og ydre iscenesættelse; men de kulturindustrielle produkter integreres og forbruges af de unge i en *autonom* behovssammenhæng, som har en egen dynamik; og denne dynamik udgør drivkraften i det dialektiske spil mellem udviklingen i de unges behovsdispositioner og kulturindustriens forsøg på at imødekomme disse behov med en stadigt flydende strøm af identifikationstilbud og rekvisitter til selvscenesættelse. — På *dette* niveau har den psykoanalytiske regressionsese efter min opfattelse sin berettigelse: en række af de konkrete kulturformer henter givetvis fascinationskraft fra infantile erindringssprog, men som jeg har forsøgt at sandsynliggøre, fastholder og bearbejder de samtidig den sociale problematik som deres centrale indhold og lader sig således ikke forklare med regressionsesen alene. Denne har snarere status af et muligt supplement.

Autonomi og emancipation

Jeg har en tydelig fornemmelse af, at der under narcissismediskussionens overflade rumsterer nogle ganske bestemte, implicitte opfattelser af, hvad frigørelse vil sige, og hvordan frigørelsesbestræbelser skal komme til udtryk. Det er naturligvis tresserogenerationen, der som narcissismedebattens kernetrop kører tresseroprørets emancipationsforståelse i stilling og undrer sig såre over, at den aktuelle ungdom ikke fatter, at det er det store, samfundsmæssige forandringsperspektiv, det drejer sig om. Som nævnt er denne undren ofte slået over i tendenser til patologisering af denne ungdom, som ikke vil makke ret.

Som stående i tresseroprørets og det nye venstres tradition repræsenterer jeg også selv denne emancipationsforståelse og anser den ingenlunde for at være problematisk i sig selv; problemet er, hvordan den bringes til at stå i et pro-

duktivt forhold til virkeligheden. Hvis den f.eks. antager karakter af en permanent, ideologisk standret, som enhver rørelse i samfundet skal legitimere sig over for, vil den degenerere til en erkendelsesblokade og udelukkende tjene mentalhygiejniske formål for os selv, legitimere vores berøringsangst over for en verden, hvis udviklingstendenser synes at gå på tværs af vores drømme.

Det er efterhånden evident, at emancipationsspørgsmålet i den udviklede kapitalisme er betydeligt mere kompliceret, end vi hidtil har forestillet os — venstrefløjens åbenlyse krise og mangel på bud på fremadrettet handling, for slet ikke at tale om gennemslagskraft, demonstrerer dette tydeligt —; hvis vores samfundsmæssige frigørelsesforestillinger derfor fortsat skal have mening, må de differentieres og konkretiseres i langt højere grad end hidtil og bringes i forhold til den mangfoldighed af behovssammenhænge og erfaringsverdener, som udgør basis for enhver social frigørelsesproces, nemlig den reelt eksisterende befolkning. Jeg skal her forsøge kort at antyde, hvad det bl.a. kunne betyde m.h.t. ungdomsområdet.

Den "narcissistiske" adfærd blev ovenfor fortolket som udtryk for autonomibestræbelser. Den latente modstand, som disse autonomibestræbelser repræsenterer, er imidlertid i samfundsmæssigt perspektiv uden retningsbestemelse og bærer derfor kimen til senere tilpasning i sig. Orienteringen mod autonomi indeholder altså ikke i sig selv noget overskridende, samfundsforandrende perspektiv — men hvor i alverden skulle det også komme fra? Den aktuelle ungdoms erfaringsverden adskiller sig radikalt fra den situation, hvor vores frigørelsesforestillinger blev undfanget og vandt genklang i en hel generation. Som beskrevet ovenfor er ungdommens situation i dag overgribende bestemt af marginalisering, blokering af det samfundsmæssigt formidlede fremtidsperspektiv, tiltagende opløsning af meningsgivende sociale sammenhænge og accelererende teknokratisering og statsliggørelse af samfundsmæssigheden, og det forekommer på denne baggrund ikke så sært, at de unge ikke spontant reflekterer deres behov og drømme i.f.t. socialiteten, men snarere søger at unddrage sig samme. — I forhold til denne erfaringsverden og de rammer for identitetsudvikling, den afstikker, er vores frigørelsesforestillinger umiddelbart inadækvate og fremtræder, når de foredrages, som udvendige, abstrakte og postulatoriske. En frigørelsestænkning på ungdomsområdet må naturligvis tage sit udgangspunkt i de unges egen erfaringsverden og de perspektiver, denne rummer. Anknætningspunktet udgøres her af autonomibestræbelsernes latente og diffuse modstand, de unges offensive unddragen sig det etablerede samfunds adfærdsnormer og regulerende indgreb, deres insisteren på lystudfoldelse og identitetsudvikling på egne præmisser, etc. Det rummer som sagt ikke i sig selv noget *samfundsmæssigt* frigørelsesperspektiv, men på baggrund af de unges sociale situation og erfaringsverden udgør udviklingen af autonom selvbevidsthed formodentlig forudsætningen for overhovedet at opnå handlekraft og bringe sig i et produktivt forhold til omverdenen. Som de københavnske BZ'eres udvikling viser, kan bestræbelser, som i deres udgangspunkt udelukkende sigter på sikring af autonomi, meget hurtigt få udvidet perspektivet til større sociale sammenhænge, når de kommer i clinch med samfundsmæssige, politiske realiteter. Erfaringsprocesser af denne art kan meget vel tænkes at brede sig blandt unge i de kommende år, efterhånden som

den sociale marginalisering tager til. Men som sagerne står nu, er denne eventuelle udvikling de unges egen sag og må forløbe på deres præmisser. Vores korreksende tilråb fra sidelinien kan de ikke bruge til noget.

NOTER

1. Jeg ser her bort fra de borgerligt-restaurative indlæg i debatten, f.eks. Christopher Lasch.
2. Inspirationen er primært udgået fra Ziehes hovedværk: *Pubertät und Narzissmus*, Frankfurt am Main 1975.
3. I artiklen "Problemer i Thomas Ziehes narcissmeteor", *Kontext* nr. 43. Kbh. 1982.
4. Jeg bygger her på Paul Parin: *Die äusseren und die inneren Verhältnisse*, i: *Berliner Hefte*, nr. 15, Vestberlin 1980, s. 28 f.
5. For en mere udførlig argumentation, se min artikel i *Kontext* nr. 43.
6. Information den 21. 6. 82. Artiklen er optrykt i nærværende nummer af *Psyke & Logos*.
7. *ibid.*
8. Til syvende og sidst kan disse spørgsmål selvfølgelig ikke afklares ad teoretisk vej, og jeg ønsker på ingen måde at køre diskussionen ind i dogmatiske enten-eller-baner. Jeg forstår den position, jeg forfægter, som en dialektisk modpol til den stærke psykoanalytiske dominans i debatten, som efter min vurdering ofte tenderer til at reducere den sociale og kulturelle problematik i betænkelig grad. En egentlig "afklaring" af den teoretiske forståelsesramme for narcissismefænomenerne kan jeg ikke forestille mig, men konkrete analyser i fænomenfeltet og diskussion af disses plausibilitet og perspektiver kunne formodentlig kvalificere debatten og bløde de teoretiske fronter op.
9. Denne problemformulering er inspireret af et foredrag om børnekultur, som Flemming Mouritsen holdt på et seminar i Århus i december 1982.
10. Se hertil Peter Brückner: *Versuch, uns und andren die Bundesrepublik zu erklären*, Berlin 1978. – Brückner udvikler sin tese om arbejde og konsum som integrationsfaktorer med særligt henblik på situationen i Vesttyskland, men jeg mener, at den som tendens kan siges at have gyldighed for alle den udviklede kapitalismes urbaniserede massebefolkninger.
11. Forbrugets øgede betydning som socialt identitetssignal kan aflæses direkte af markedskonjunkturerne: på trods af arbejdsløshed, reallønsfald, etc. slog julehandelen i 1982 alle rekorder.